

РОЗДІЛ 7 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.09:[821.133.1+821.153.2]"18"

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.44>

«ЗАСТИГЛЕ ВУГІЛЛЯ», «НАШІ ГРУБІ ПРАЩУРИ» ТА «ЕЛЕМЕНТ ОПОРУ»: ГЕТЕРООБРАЗ БРЕТОНЦЯ І БРЕТАНІ У ФРАНКОФОННИХ ХУДОЖНІХ ТВОРАХ XIX СТОЛІТТЯ

“UN CHARBON GLACÉ”, “NOS RUDES AÏEUX” AND “L’ÉLÉMENT RÉSISTANT”: THE HETEROIMAGE OF A BRETON AND BRITTANY IN FRENCH LITERARY OEUVRES IN THE 19TH CENTURY

Вісько Г.Г.,

orcid.org/0000-0002-6774-005X

*викладачка кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

У статті зроблено спробу прослідкувати формування літературного етнообразу бретонців у художніх, протонаукових та публіцистичних текстах французьких та бретонських інтелектуалів кінця 18 – початку 19 століття. Акцент робиться на формуванні саме негативного етнообразу. За теоретичну основу обрано наукові напрацювання Ронана ле Кoadіка та Гізер Вільямса.

Імовірно, витоки літературного етнообразу бретонця та Бретані зразка 19 – 20 століття можемо знайти вже у текстах історика бретонського походження Жака Камбрі. Описи ландшафтів з його «Подорожі до Фіністера» могли перекочувати в художні твори, наукові й публіцистичні тексти. Його спроби описати мегалітичні споруди Бретані містили кельтоманські наративи та могли в подальшому знайти іронічне переосмислення в художніх текстах франкофонних митців.

Ронан Ле Кoadік звертає увагу на три великі прозові твори 19 століття – «Шуани або Бретань 1799 року» Оноре де Бальзака, «1793» Віктора Гюго та “Par les champs et par les grèves” Гюстава Флобера, які презентують вкрай негативний, або вадовий етнообраз бретонця. Можна відзначити втім, що однозначно негативний персонаж-бретонець у Гюго вже здатний на єдиний благородний вчинок.

Серед творів малої прози знаходимо, зокрема, коротке оповідання – тревелог Гі де Мопассана «У Бретані», яке в лаконічному, концентрованому та карикатурному вигляді транслює негативний образ бретонця-Чужинця, що виглядає радше недолуго та комічно, аніж небезпечно та загрозово, як це було у Бальзака чи Гюго.

Окрім художніх творів пропонується проаналізувати працю історика Жуля Мішле «Tableau de la France», присвячену географії Франції. Уся держава функціонує як один механізм, для підтримання якого важливий кожен регіон, без претензії на автономність. Бретань демонструє занадто «нефранцузькі» ворожі настрої і тому описується через сталу низку негативно конотованих епітетів та символів.

У висновку припускається, що негативний або штучно очужинений гетерообраз створюваний французькими інтелектуалами, міг стати одним із факторів, які підштовхнули бретонських митців до створення у відповідь текстів, які репрезентували позитивний автообраз Бретані та бретонця, активного дослідження бретонської усної літературної традиції.

Ключові слова: автообраз, бретонська ідентичність, гетерообраз, літературний етнообраз, французька література, роман, коротка проза, подорожня література.

The article aims to trace the formation of the literary ethnic image of Bretons in fiction, proto-scientific and publicistic texts written by French and Breton intellectuals of the late 18th – early 19th centuries. The article is focused on the formation on the negative ethnic image.

It is suggested that the origins of the literary ethnic image of the Breton and Brittany of the 19th – 20th centuries can be found in the texts of the historian of Breton origin Jacques Cambry. Descriptions of landscapes from his “Voyage dans le Finistère” might have transitioned into works of art, scientific and journalistic texts and thus gained symbolic meaning. His attempts to describe the megalithic structures of Brittany contained Celtic narratives and could have later found an ironic reinterpretation in the literary texts of Francophone artists.

Ronan Le Coadic has drawn attention to three great prose works of the 19th century – “Les Chouans” by Honore de Balzac, “1793” by Victor Hugo and “Par les champs et par les grèves” by Gustave Flaubert, which present an extremely negative or flawed ethnic image of a Breton. It can be noted, though, that Hugo’s unambiguously negative Breton character partly acquires the features of a “noble savage”.

A short story – a travelogue “In Brittany” by Guy de Maupassant has been analyzed as an example of short proze. It presents a negative image of a Breton savage, who looks clumsy and comical rather than dangerous and threatening, as was the case with Balzac or Hugo, in a laconic, concentrated and caricatured form.

In addition to the works of art, the article suggests analyzing the work of historian Jules Michelet "Tableau de la France" devoted to the geography of France. It implies that the whole state functions as a single mechanism, and each its region, without claiming autonomy plays an important role in its maintenance. Brittany demonstrates too "non-French" hostility and is therefore described through repeated series of negatively connoted epithets and symbols.

The conclusion suggests that the negative or artificially alienated hetero-image created by French intellectuals may have been one of the factors that prompted Breton artists to creating, in response, texts that would represent a positive self-image of Brittany and the Breton as well as actively studying the Breton oral literary tradition.

Key words: self-image, Breton identity, hetero-image, French literature, novel, short prose, travel literature.

Постановка проблеми. Сьогодні бретонська ідентичність та етнообраз бретонця відносно регулярно потрапляють у фокус гуманітарних студій. Акцент здебільшого робиться на соціологічних та культурологічних дослідженнях. Низка наукових робіт висвітлює формування образу бретонця-Чужинця у великих прозових та поетичних творах французької літератури 19 століття. На нашу думку, для кращого розуміння формування та закріплення негативного гетерообразу бретонця в літературі 19-20 століть слід додати аналіз прикладів публіцистичних та наукоподібних текстів, які з'являлися до і паралельно з франкофонними романами «про Бретань», а також творів короткої прози, що прийшли на зміну великим текстам у другій половині 19 століття. Така спроба аналізу може допомогти при подальшому дослідженні проблем бретонської літературної ідентичності та, ширше, (пост-)колоніальних відносин між державою Францією та регіоном Бретань – через художні тексти.

Аналіз останніх досліджень. Провідні дослідження щодо формування бретонської ідентичності та (пост-)колоніальних відносин Бретані та французького центру належать соціологу Ронану Ле Коадіку [1]. Опису пам'яток бретонської літератури в діахронічному аспекті та основним концептам, характерним для бретонських художніх текстів, присвячено дисертацію Анни Мурадової «Вираження концепту «світ» у мові сучасного бретонського фольклору» (2002) [2]. Дослідженнями окремих елементів «бретонськості» (бретонської ідентичності, духовності (spiritualité), «бретонської душі») в літературних текстах займалися та займаються, наприклад, Лео Каратерс [3], Жакеза Лью Ле [4], Ленора Тім [5]. Бретонську, саме бретонськомовну літературу модернізму і постмодернізму, у порівняльно-зіставному аспекті з літературами зазначених епох шотландців і окситанців, розглянуто в праці Вільяма Каліна [6]. Гізер Вільямс і Марк Гонтар торкаються проблематики ідентичності так званої бретонської літератури франкофонного вираження (litterature bretonne à l'expression française), тобто літератури авторів, які позиціонували чи позиціонують себе і свої написані французькою мовою тексти як бретонські [7; 8], а Г. Вільямс також окремо

досліджує проблеми перекладу літературних творів на бретонську і з бретонської мови, не оминаючи і політичний вимір таких перекладів [9].

Метою розвідки є спроба показати, як протягом 19 століття інтелектуальними елітами Франції створювався негативно забарвлений літературний етнообраз бретонців (гетерообраз), і як формувалася негативна бретонська ідентичність, на протигагу позитивній французькій. **Завданнями** є проаналізувати тексти художніх творів впливових французьких інтелектуалів 19 століття, у першу чергу, літературних митців, виявити в досліджуваних текстах основні елементи бретонського етнообразу та окреслити можливі наслідки його створення для подальшого конструювання бретонської ідентичності, зокрема, в художній літературі.

Використовуючи терміни «автообраз», «гетерообраз» та «літературний етнообраз», ми спираємося на термінологію, запропоновану Дмитром Наливайком та підтриману, зокрема, Василем Будним. Тобто, літературний етнообраз розуміється у цій статті як елемент літературного твору, мета якого є репрезентація цілого етносу чи нації, адже він «конструює не лише індивідуальні риси, а й етнічну (національну) ідентичність зображуваних персонажів, краєвидів чи історичної минушини, подаючи певні їхні ознаки як «типові» для відповідної країни, «характерні» для цілого народу». Якщо через літературний етнообраз репрезентується власне етнокультурне Я, то він іменується «автообраз». Під «гетерообразом» розуміють, відповідно, такий літературний етнообраз, який змальовує Іншого / Чужинця. [10, с. 52–54]

Оперуючи категорією «Іншого», ми також беремо до уваги концепцію Орієнталізму, запропоновану Едвардом Саїдом [11]. Хоча Бретань знаходиться в Європі та протягом багатьох століть є частиною Франції (найзахіднішим регіоном), спосіб, за яким відбувалося «іншування» бретонця в художніх та публіцистичних текстах, вписується, на нашу думку, в описаний Саїдом механізм «іншування» та «розуміння» Сходу Заходом.

Виклад основного матеріалу. З кінця 18 століття, після революції 1789 року, у Франції розгорнувся потужний процес кристалізації французької нації. Він, окрім послідовної роз-

будови уніфікованої французької національної ідентичності, значно вплинув на аналогічні процеси формування ідентичностей нефранцузьких етносів республіки, до яких належали й бретонці. Олександр Пронкевич, розмірковуючи про схожі процеси націєтворення в Іспанії, згадує описані Ентоні Смітом три групи учасників цього процесу серед представників мистецтва: «1) інтелектуали, які породжують ідеї та образність; 2) інтелігенція, тобто професіонали, які передають іншим породжені першою групою ідеї та образи і їх пропагують; 3) культурна публіка, яка споживає витвори мистецтва та закладену в них ідеологію» [12, с. 12]. Наголошується на тому, що саме перша група, яка складається з представників гуманітарної еліти (до якої належать, зокрема, письменники, історики, філологи, археологи, фольклористи) «формує концепти та мову нації й націоналізму» [12, с. 12–13].

Соціолог Ронан Ле Коадік пропонує розглянути амбівалентність змістів окремо бретонської ідентичності, а також бретонської і французької ідентичностей разом через метафору символу «Їнь і Ян». Свій вибір дослідник пояснює так: французька ідентичність, яка презентувалася своїми творцями виключно з позитивного боку, наче потребувала для підтримання свого позитивного образу інші – цілком негативні – ідентичності ззовні (наприклад, англійці, німці, етноси колоній тощо) та всередині держави (наприклад, бретонці), наче темне тло Їнь, або темна цятка посередині випромінюючого білого Ян, оскільки завдяки цьому контрасту сильні сторони «французькості» оприявнювалися б іще яскравіше: «Бретонська тінь репрезентувала зразок цієї внутрішньої інакшості, з якої блискучій французькій цивілізації вдалося б вирвати «дикуна» і зробити з нього «вільну людину.» Проте, на думку Р. Ле Коадіка, слід звертати увагу на той факт, що «темне бретонське Їнь» не є гомогенним конструктом. Навпаки, бретонська ідентичність всередині і сама наповнена контрастами – регіональними, соціальними, культурними, мовними [13], як і будь-яка інша національна ідентичність. За спостереженнями Джоєпа Лірсена, національні стереотипи є, як правило, суперечливими, «їхні найхарактерніші атрибути містять власні опозиції», а «кліше «країна контрастів» можна прикласти до будь-якої країни» (тези Лірсена наводяться В. Будним) [14, с. 360].

Розмірковуючи про елементи літературного етнообразу бретонця, ми спираємося, у першу чергу, на працю Р. Ле Коадіка «Бретонська ідентичність» (1998) [1], де ще наприкінці минулого

століття майже вичерпно, для того часу, проаналізовано це явище з соціологічного та культурологічного аспектів. Саме на «L'identité bretonne» посилаються новіші культурологічні, соціологічні та соціолінгвістичні дослідження «бретонськості». Так, услід за Ле Коадіком, П'єр-Жан Сімон та Анна Трешохлава, на основі результатів проведених ними польових досліджень – опитувань, інтерв'ю згадують приблизно однаковий набір елементів, які можуть бути прив'язані до сучасної бретонської ідентичності: кельтські пращури, прізвища – первинно бретонські й бретонізовані у другій половині ХХ століття; локація Бретань і характерні для неї елементи пейзажів, особливе ставлення до природи, зв'язок з природою – морським узбережжям, селом, фермерством; культура, мова, історичні події та постаті, релігія, схожі політичні погляди; бретонські національні символи – прапор, гімн, герб-горностаї; типово бретонські риси характеру як стереотипи – позитивні й негативні [15, с. 138–139]. Ле Коадік детально зупиняється на негативних стереотипах, пов'язаних з бретонською ідентичністю, та пояснює їхнє виникнення й закріплення в суспільстві. Схоже дослідження трохи згодом здійснює Г. Вільямс, чий науковий наробок також стали підґрунтям для нашої розвідки. Г. Вільямс акцентує увагу саме на літературних творах, які репрезентують бретонця як «Свого», «Іншого» або як негативного «Чужого». І Вільямс, і Ле Коадік доходять висновку, що як негативно забарвлений гетерообраз, так і позитивний автообраз бретонця, за висловом Вільямс, *винаходяться* у 19 столітті, проте витoki можна прослідкувати вже у текстах кінця 18 століття, наприклад, у Жака Камбрі [8, с. 33–34].

«Подорож у Фіністер» і кельтоманія Жака Камбрі.

Жак Камбрі (1749–1807) – один із засновників Academie celtique, організації, створеної за Наполеона у 1805 році. Метою діяльності організації було дослідження давнього галльського (кельтського) минулого Франції та своєрідна популяризація знань про нього. Кельтська Академія проіснувала до 1814 року, потім трансформувалася у Société royale des Antiquaires de France [16, с. 391–392].

Інтелектуальний доробок Ж. Камбрі, а саме його «Подорож у Фіністер» (Le Voyage dans le Finistère, 1799) у трьох томах, оцінюється сьогодні як одне з вагомих джерел інформації про економічне, суспільне, побутове та культурне життя жителів регіону сучасної письменникові епохи після революції. П'єрік Пуршас навіть убачає

екологічне мислення у цьому своєрідному подорожньому звіті кінця 18 століття: у тексті прослідковується стурбованість автора «Подорожі» проблемою нераціонального використання природних ресурсів та формулюються думки про її розв'язання [17].

Слушним є спостереження Г. Вільямс, що, незважаючи на діяльність у Кельтській Академії, саме Жак Камбрі міг зафіксувати у своїх текстах (переважно у "Подорожі") ті стереотипи про Бретань (часто – депресивні, навіть, за висловом П. Пуршаса, «апокаліптичні» та «катастрофічні» [17]), її ландшафти та мешканців, які потім були підхоплені й майже цитовані провідними письменниками протягом наступного століття, як-от Оноре де Бальзак чи Огюст Брізьо, або Гі де Мопассан [8, с.33 – 34]. Можна припустити, що такий вплив пояснюється, по-перше, авторитетністю постаті Камбрі у 19 столітті як для політичних, так і для інтелектуальних кіл Франції і, по-друге, частково авторитетністю Кельтської Академії, попри зростаюче критичне ставлення до неї, на хвилі кельтоманії у творчому середовищі Франції.

Бретань у «Подорожі» не є гомогенним полотном. Об'єднані спільним, радше депресивним колоритом, таким, що підкреслює недоступність, недорозвиненість, у порівнянні зі столицею, та ізольованість регіону, зображені населені пункти все ж, за спостереженням наратора, відрізняються один від одного спеціалізацією, особливостями суспільного життя, ступенем економічного прогресу і навіть характером мешканців, наприклад:

- мешканці Морле охарактеризовані як «добрі, гостинні, вірні, чесні». Проте ця комуна не може продемонструвати якогось відомого інтелектуала чи представника престижної професії, наприклад, адвоката, митця чи поета, адже віддалена від Парижа, який постає у Камбрі як центр Просвітництва, наукового прогресу та цивілізації. Автор нагороджує Морле іншими негативними характеристиками: «посередність», «неуцтво», які, за його переконанням, є причинами високого рівня злочинності в комуні, а ще сприяють тому, що переважна більшість населення підтримує старий політичний режим [18, с. 43];

- Леневен охарактеризований автором як економічно відсталий сільський регіон, без будь-якого виробництва, комерції, та без натяку на індустріальний прогрес у сільському господарстві, де жителі не наважуються «віддалитися від рутини своїх пращурів». Мешканці описані як добрі, щедрі, гостинні, уважні, які «віддадуть вам те, що в них найкраще зберігається». Наратором

детально перераховані місцеві святі та пов'язані з ними повір'я [19, с. 11];

- Кемпер, на фоні решти регіонів, постає відносно цивілізованим містом, сповненим «знання, талантів та любові до навчання», а його мешканці охарактеризовані Камбрі як послужливі, жваві, веселі, живі, духовні тощо [20, с. 12].

«Подорож у Фіністер» написана Жаком Камбрі й видана за декілька років до його залучення до Кельтської Академії. На момент створення цієї структури у 1805 році світ побачила ще одна об'ємна праця автора – “Monumens celtiques ou recherches, sur le culte des pierres, précédées d'une notice sur les Celtes et sur les Druides, et suivies d'étymologies celtiques” [21]. Вона являє собою спробу своєрідного енциклопедичного опису-інвентаризації мегалітичних споруд та інших історичних пам'яток Бретані, де, з одного боку, детальні, підкріплені цитатами з античних джерел характеристики чергуються з кельтоманськими наративами про друїдів та сакральність. У передмові автор наголошує, що кельти, галли та франки є одним народом, і таким чином поданий у тексті наратив про кельтів має бути апропрійований французькою нацією як її давнє минуле. Схожі думки будуть згодом транслюватися, наприклад, у текстах Бальзака або Жуля Мішле. Можна припустити крім того, що сатиричні описи-класифікації мегалітів або мотиви кепкування над минулим Бретані у подорожній повісті Флобера «Par les champs et par les grèves» знайшли своє живлення саме у Камбрі.

Три великі «антибретонські» тексти від корифеїв французької літератури, за Ле Коадіком.

До створення негативно забарвленого літературного гетерообразу бретонця, який згодом вплинув на трансформацію бретонської ідентичності, оскільки був певною мірою адаптований самими бретонцями, причетні провідні інтелектуали й суспільні діячі Франції кінця 18–19 століття. Р. Ле Коадік, аналізуючи літературні твори трьох письменників – Оноре де Бальзака, Віктора Гюго та Гюстава Флобера, знаходить у них прописані спільні елементи негативного літературного етнообразу бретонця, серед яких можна згадати приписувані бретонцям «типові» риси характеру або побутові звички, наприклад, недалекість, необізнаність, впертість, невміння підтримувати гігієну тощо [1, с. 114–118]. Схожі ідеї у текстах франкофонних авторів 19 століття знаходить і Г. Вільямс. Справді, Бальзак присвятив ряд своїх текстів Бретані й бретонцям, а його роман «Шуани, або Бретань 1799 року» (“Les Chouans ou la Bretagne en 1799”) [22] закріпив за ним довгостроково, за

висловлюванням Г. Вільямс, репутацію одного з найзаклятіших ворогів Бретані й продемонстрував його зверхне колонізаторське ставлення до населення регіону: «Роман «Шуани» оприявнює його безпомилково «колонізує» ставлення через порівняння бретонських солдат контрреволюції з примітивними жителями заморських колоній Франції...» [8, с. 49]. Дійсно, бретонські повстанці прирівнюються у тексті роману до диких тварин, або, у кращому випадку, до аборигенів з далеких острівних володінь Франції чи до людей, які застрягли в Середньовіччі, бретонська мова – до звіриного крику. Навіть дрібні повсякденні практики бретонців критикуються наратором і позиціонуються ним як чужі й неприйнятні для французів. Наприклад, у романі згадується типова страва бретонців – гречана галета, смакові якості якої змальовуються як «сумні» або «бідні», такі, що можуть бути зрозумілими лише бретонцям. Уявний примітивізм, бідність і відсталість цього народу наратор пояснює тим, що бретонці міцно тримаються за кельтське минуле, насичене застарілими дикими традиціями й забобонами, не сприймають французький спосіб життя й господарювання, який, з позиції наратора, є єдиним правильним. Кельтське минуле, у вигляді міфу, до речі, репрезентується як спільне минуле для всієї Франції:

«Бретань, з усієї Франції, – край, де гальські звичаї лишили по собі найсильніші відбитки. Частина цієї провінції, де, навіть до наших днів, дикунське життя й забобонний дух наших грубих пращурів лишилися, так би мовити, кричущими, називають себе Le Pays des Gars («Край Хлопців»). Коли трапляється якийсь кантон, значно заселений Дикунами, схожими на того, що зараз з'явився у цій сцені, [ідеється про сцену, де читачеві презентують повстанця Marche-à-Terre – прим. авторки], то місцеві люди говорять: Хлопці такого-то приходу; і це класичне найменування є наче винагородою за вірність, з якою вони прагнуть зберегти традиції гельського мовлення та обрядів; також саме їхнє життя зберігає глибокі пережитки вірувань та забобонних практик давніх часів. Тут все ще поважають феодальні звичаї. Тут дослідники старовини віднаходять прямо на поверхні пам'ятки друїдів. Тут геній сучасної цивілізації боїться просуватися через величезні праліси. Неймовірна лють, груба впертість та віра в силу клятви; повна відсутність наших законів, наших звичок, нашого вбрання, наших новітніх грошей, нашої мови, а до того ще патріархальна простота та героїчні чесноти у своїй сукупності наділяють мешканців цих

селищ, за розумовими здібностями бідніших, ніж Могікани чи Червоношкірі з Північної Америки, такою самою величчю [...] Оточений з усіх боків світлом, чие благодатне тепло не зачіпає його, цей край схожий на застиглий шматок вугілля на тлі виблискуючого вогнища» [22, с. 16].

Таким чином, роман «Шуани» транслює ідею особливої ізолюваності й незрозумілості бретонців французькій нації, їхньої замкненості, відсталості, таємничості й ворожості. Проте, на нашу думку, цей народ, який протиставляється французам, змальовується у романі не від самого початку чужим, а саме поступово, з плином часу, відчуженим («la vie sauvage et l'esprit superstitieux de nos rudes aïeux» – наш курсив) – дикуваті, бідні, недолугі родичі, які на певному етапі еволюції відмовилися виконувати певні сценарії, приймати прогресивні, на думку Парижа, практики і позбавлятися застарілих, також на думку центру, звичок, а, отже, гальмують процес консолідації нації. Антитеза «un charbon glacé» («застигле вугілля», тобто, Бретань) – «un brillant foyer» («виблискуюче вогнище», тобто, Республіка) довершує демонстрацію своєрідного очуження образу.

Р. Ле Коадік пропонує звернути також увагу на текст Г. Флобера «Par les champs et par les grèves» (1881). Повість створено Флобером у співавторстві з Максимом Дю Камом за матеріалами подорожі Бретанню у середині 19 століття. Ле Коадік відмічає, що вже на початку повісті акцентовано увагу на такому: подорож до Бретані – це подорож у напрямку від цивілізованого світу. Наратори, між іншим, як і наратор у романі «Шуани», згадують примітивність способу життя бретонських селян, описують Бретань, як дику територію, нарікають на відсутність у бретонців правил гігієни, утім запевняють свого читача, що бретонці такі самі люди, як і читач, і це зближує погляди тандема Флобера і Дю Кама з поглядами Бальзака [1, с. 114–115]. Крім того, оповідач демонструє своє зверхне ставлення до історії Бретані, зокрема, до знакової постаті регіону – Анни Бретонської, піддаючи сумніву її значимість і велич. Так, описуючи готель, розташований начебто в будівлі замка Жіля де Ре – шахрая, вбивці, розпусника та атеїста, поруч з каплицею, що мала містити нішу з дарами Пречистій Діві та скриньку з серцем Анни Бретонської, наратор неоднозначно резюмує: «Ніша все ще там, але статуї [Пречистої Діві] там більше немає; так само як скринька біля міського готелю, що містила серце Анни, також порожня. Але нам було майже нецікаво зазирати у ту скриню; ми навіть і не думали про таке. Я би краще надав перевагу спогляданню

спідньої білизни маршала де Ре, аніж серця пані Анни Бретонської; у першій набагато більше пристрастей, аніж величі у другому» [23, с. 97].

Оповідач однозначно знайомий із доробком Жака Камбрі, часто посилається на його ім'я, але ставиться до його доповідей із недовірою та відтінком іронії. Схоже, що мета таких «покликань» на тексти Камбрі – радше поглузувати над ідеями автора, наприклад, покепкувати з його класифікації дольменів та загалом поставити під сумнів цінність об'єктів, які Камбрі представляв як бретонську цікавинку та культурну спадщину регіона: «Брила, покладена на інші брили, горизонтально чи вертикально, називається дольменом. Група піднятих брил, накритих зверху плитами, що формують ще один ряд дольменів, це печера фей, скеля фей, стіл диявола, палац велетнів. Тобто, як комерсанти подають вам одне вино під різними етикетками, так і кельтомани, які майже нічого не змогли б вам запропонувати, прикрасили різноманітними назвами однакові речі» [23, с. 104–105].

Нарешті, Р. Ле Коадік пропонує проаналізувати текст роману Віктора Гюго «Quatrevingt-treize» (1874) [24]. Дія роману розгортається в Бретані й Парижі і, як і в романі «Шуани» Бальзака, відбувається наприкінці 18 століття після Революції 1789 року – у період розквіту контрреволюції та шуанерії. Продовжуючи негативний антибретонський наратив Бальзака, Гюго додає етнообразу бретонця й Бретані деякі стереотипні риси негативної фемінності – слабкість, недалекість, ірраціональність. Такі риси втілено, наприклад, у героїні Мішель Флешар на момент її зустрічі з республіканцями. Крім того, один з антагоністів роману, лідер бретонських повстанців, попри майже стовідсотково негативне змалювання, здатний перед смертю на один благородний вчинок на користь позитивних героїв з табору республіканців.

Подорож до Бретані як екстремальна та неординарна відпустка парижанина

Вище було згадано повість-тревелог Флобера і Дю Кама, де подорож до Бретані була змалювана як пригода – досвід віддалення від цивілізації та прогресу і зіткнення з дикунством.

Такий мотив можемо спостерігати й у творах малої прози, наприклад, у подорожньому нарисі «En Bretagne» (1884) Гі де Мопассана [25]. Попри малий обсяг твір транслює у концентрованому виді гетерообраз бретонця, що вже сформувався у творах попередників. Досягається це, зокрема, через прийом дистанціювання, характерний для жанру класичного оповідання XIX ст. Флоранс

Гуає доходить висновку, що дистанціювання у малій прозі особливо гостро підкреслює чужинність Іншого і дискредитує не поодинокий літературний образ, а ширше – реальну соціальну чи етнічну групу Інших. Повноправним голосом є, як правило, лише голос самого наратора, у той час як голоси інших персонажів другорядні, ці дійові особи позбавлені свідомості (consciousness). Свою тезу дослідниця ілюструє якраз на прикладі творів Гі де Мопассана: «Повії у Мопассана – так само, як жінки з колоній – завжди розглядаються, як дивні, живописні; їхні почуття, манери жити, погляди є частиною екзотичного спектаклю» [26].

Таке дистанційоване знецінення можна спостерігати і в творі «У Бретані». Як чужий край у тексті постає Бретань, а в ролі екзотичних Інших виведено бретонців. Із самого початку наратор бере на себе роль експерта-екскурсовода і дає поради, як краще й ефективніше планувати маршрути, оминаючи популярні “grand-routes”, додаючи до своїх подорожей більше екстриму й наближаючи їх так до сповнених пригод романтичних мандрівок у дикій місцевості. Він закликає читача розвідувати найбільш таємничі регіони Франції, одним з яких є Бретань. Змальовуючи пейзажі, наратор оперує набором архетипних кліше та символів бретонського ландшафту, з іншого боку – стереотипними елементами, які закріпилися в уяві парижан і змальовували Бретань як дикий, непривітний до французів, малонаселений край з примітивними мешканцями-аборигенами. Перед читачем постають рівнина, «заселена дроком» («peuplée d'ajoncs»); затока Морбіан, наповнена «друїдичними, таємничими, сповненими духами островами» («d'îles druidiques, mystérieuses, hantées»); солоний океан, що бурчить під чорним небом («l'Océan sale et grondant sous un ciel noir»); зруйнований замок між «двома пустелями – рівниною і морем» («deux déserts – la lande et la mer»), чий господар колись передав Францію англійцям; босі й брудні селяни з чорними від кіптяви ногами; люди, які не говорять французькою; села, в яких ледь зустрінеш чоловіків, оскільки вони або в морі, або пиячать; жителі, одягнені у дивне місцеve вбрання, з незвичними зачісками тощо. Ключові настрої, якими просякнуті пейзажні описи: «забобони», «архаїчність», «меланхолія».

Головним персонажем твору є оповідач, інші – другорядні та деперсоналізовані місцеві жителі. Наратор не називає їхніх імен, але згадує рід їхньої діяльності або походження: один бретонець; один моряк, у якого батько і старший брат були шуанами, а дядько – ще й священником;

один старий пан, одягнений у чорне, з книгою під рукою; один старий священник; один бретонський хлопчик. Слова одних персонажів передані стисло, у загальних рисах, непрямою мовою. Іншим, як-от старому панові з книгою, священникові, дитині й чоловікові, що супроводжував його в Дуарнене, оповідач надає право голосу, передаючи діалоги з ними, іронізуючи й підкреслюючи ірраціональність комунікативних ситуацій з представниками цієї спільноти. Наприклад, бретонський хлопчик за наказом священника жваво продекламував нараторові текст незрозумілою мовою, який був перекладений священником і виявився текстом про диявола і пекло, що підкреслює абсурдність і комічність сцени.

За сюжетом твору оповідач здійснює пішу мандрівку Бретанню так, що цей маршрут за топонімами легко реконструювати на мапі. Наприкінці маршруту, подолавши велику кількість диких, мало пристосованих до повсякденного життя і небезпечних місцевостей, він прибуває до міста Брест, де на нього чекає цивілізація — залізниця, яка веде до Парижа.

Бретань як один із шарнірів у державному механізмі Франції:

Окрім літературних діячів, негативний або вадовий бретонський наратив створювали й інші інтелектуали. Наприклад, французький історик 19 ст. Жуль Мішле у своїй роботі *Tableau de la France (1875)* [27], що відіграла значну роль у вибудовуванні французького «національного міфу», який протягом довгого часу пов'язували з ідеєю централізації країни» [28, с. 41], описує Францію як єдиний організм, або механізм, де кожен регіон ототожнюється з частиною цілого. Таким чином, підкреслюються виняткова важливість і вагомість кожного регіону для функціонування цілісної держави, але заперечується їхня будь-яка претензія на автономне існування й ідентичність, відокремлену від французької. Якщо ж нефранцузька ідентичність занадто яскраво оприявнювалася, настільки, що нею не можна було би знехтувати, вона змальовувалася Мішле як чужа, ворожа, за допомогою нагромадження негативно конотованої лексики створювався її негативний образ на противагу виключно позитивному панівному французькому образу. Саме таким прикладом занадто яскравої демонстрації «нефранцузькості» стала, на погляд історика, знову ж таки Бретань з бретонською мовою, за що він її нагородив епітетами *pauvre* (бідна), *dure* (черства), *l'element resistant* (елемент опору) — «край, який став цілком чужим нашому» [27, с. 5 – 6], а відбулося це, як резю-

мує Мішле, через надмірну відданість Бретані своєму кельтському минулому, яке, утім, апропріюється, подається істориком як примітивне минуле усієї Франції, як один з її попередніх етапів розвитку. Показовою також є репрезентація Бретані, розколотої на дві частини — «пограничну» в районі міста Ренн та «бретонську» — до Фіністера з Брестом. Саме «бретонська» Бретань постає як найбільш ворожий регіон: «Бретонська мова починається не одразу в Ренні, а ближче до Ельвена, Понтіві, Лудеака та Шатльодрана. Звідси й аж до краю Фіністера — ось це справжня Бретань, Бретань, що *бретонствує* [курсив Мішле], край, що став зовсім чужим нашій державі, просто через те, що він залишається занадто вірним нашому примітивному (попередньому) стану: мало французький, але настільки сильно галльський.» [27, с. 5 – 6]. Додаткової «ворожості» й налаштованості проти Франції надають їй спільні з Англією сторінки історії, так, що навіть у ландшафтах можна відчутти агресію та небезпеку: «*Море тут англійське за своїми нахилами. Воно не любить Францію. Воно розбиває наші кораблі. Воно засипає піском наші порти*» [27, с. 8]. Таким чином, Мішле, як і Бальзак, певною мірою ототожнює бретонців і французів на одному з етапів еволюції: бретонці є ніби ті самі французи, які застрягли в минулому і не хочуть розвиватися і приймати цивілізацію, а з нею — панівну французьку мову як необхідний елемент «оцивілізування».

Висновок. Отже, протягом 19 століття накопичується корпус художніх, наукоподібних і публіцистичних текстів, які прописують негативний наратив Бретані й бретонця. Бретонець являє собою «тінь» прогресивного француза, уособлення примітивності, регресу й архаїки. Він може виступати або від самого початку як чужинець, часто, як дикун, або як той, який став чужим внаслідок своїх дій, звичок, практик, уявлень, що не вписувалися в уявлення Парижа про норму. Бретонська мова протиставляється французькій мові й ототожнюється з темним архаїчним минулим, яке є спільним минулим обох народів. Оскільки, по-перше, це спільне міфологізоване минуле покликане вказати на історичну спорідненість французів і бретонців, і, по-друге, територія Бретані розглядається у згаданих текстах як невід'ємна — хоча й дика, небезпечна й темна — частина Франції, то це призводить до того, що той бретонець, який протистоїть панфранцузьким директивам і розмовляє незрозумілою та, на думку французів, застарілою мовою, опиняється в ізоляції на своїй власній території (яку фак-

тично поглинуло більше державне утворення – Франція), стає штучно відмежованим й відчуженим від решти суспільства й вимушено займає в ньому маргінальну нішу.

Створення негативного етнообразу надалі могло впливати на формування та трансформацію бретонської ідентичності, гібридизувати її. Наприклад, невдовзі після появи «Шуанів» Бальзака бретонський поет Огюст Брізьо створив дві поеми французькою мовою, які присвятив Бретані і за мету яких ставив вигідну презентацію свого регіону потенційним туристам з Парижа. Ліричний герой його поем при цьому не може визначитися, чи він усе ще бретонець, чи вже парижанин, а також порівнює Бретань з Азією [29].

Крім того, пошквалився процес збору, дослідження та опублікування надбань бретонського

фольклору. Хоча така діяльність зі збирання фольклору була в Європі 19 столітті тенденцією, опубліковані бретонські збірки могли нести на собі відбиток своєрідного виправдання бретонських інтелектуалів перед французькими та часто видавалися не тільки й не стільки для бретонського, скільки для паризького читача (наприклад, кілька перевидань Barzaz-Breiz Теодора Герсара де ля Вільмарке [30]).

На нашу думку, аналіз бретонського автообразу у корпусі бретонських та франкофонних текстів 19 століття як можливої реакції бретонських літературних представників на негативні панфранцузькі наративи став би цілком слушним наступним кроком у дослідженні проблем літературного етнообразу бретонців та бретонської літературної ідентичності у 19-21 століттях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Le Coadic, Ronan. L'identité bretonne. Terre de Brume, 1998. 479 p.
2. Мурадова А. Р. Выражение концепта «мир» в языке бретонского фольклора : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.20. / Институт языкознания РАН, Москва, 2002. 208 с.
3. Carruthers, Leo. What makes Breton lays «Breton»? Bretons, Britons and Celtic «otherness» in medieval romance. *Études Épistémè [En ligne]*, 2014, 25. URL: <http://journals.openedition.org/episteme/205>. DOI: <https://doi.org/10.4000/episteme.205> (дата звернення: 30.06.2022).
4. Le Lay, Jakeza. Le Parnasse breton: un modèle de revendication identitaire en Europe. Paris : L'Harmattan, 2015. 280 p.
5. Timm, Lenora A. Language, culture and identity in Brittany: the sociolinguistics of Breton. *The Celtic Languages / Edit. by M. Ball, N. Muller.* London : Routledge, 2009. P. 712–753.
6. Calin, William. Minority literatures and modernism: Scots, Breton and Occitan, 1920–1990. University of Toronto Press, 2000. 399 p.
7. Gontard Marc. La langue muette, littérature bretonne de langue française. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, coll. «Plurial», 2008. 160 p.
8. Williams, Heather. Postcolonial Brittany: Literature between languages. Peter Lang, 2007. 191 p.
9. Williams, Heather. Between French and Breton: The Politics of Translation. *Romance Studies.* 2009. Vol. 27, № 3. P. 223–233. URL: https://www.researchgate.net/publication/233569579_Between_French_and_Breton_The_Politics_of_Translation. DOI: 10.1179/174581509X455114 (дата звернення: 30.06.2022).
10. Будний В. Розгадка чарів Цирцеї: Національні образи та стереотипи в освітленні літературної імагології. *Слово і Час.* 2007. № 3. С. 52–63.
11. Саїд, Е. Орієнталізм. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / За ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 544–558.
12. Пронкевич О. В. Нація-нарація в іспанській літературі доби модернізму. Київ: Педагогічна преса, 2007. 256 с.
13. Le Coadic, Ronan. Les contrastes Bretons. *Ethnologie française*, 2003, №3(3). P. 373–379. DOI: <https://doi.org/10.3917/ethn.033.0373> (дата звернення: 30 червня 2022).
14. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: Підручник. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
15. Třesohlavá, Anna. Breton et gallo: Situation sociolinguistique actuelle des langues de Bretagne. 2018, Univerzita Palackého v Olomouci. 338 p.
16. Williams, Heather. Celtomania. *Celtic culture: A historical encyclopedia / Edit. by John T. Koch.* ABC Clío, 2005. P. 391–392.
17. Pourchasse, Pierrick. Le Voyage dans le Finistère de Jacques Cambry, une source importante pour la connaissance de l'économie bretonne à la fin du XVIIIe siècle. *Jacques Cambry (1749-1807). Un Breton des Lumières au service de la construction nationale*, Oct. 2007. Quimperlé, France. P. 199–214. [hal-00456988](https://hal.univ-brest.fr/hal-00456988) URL: <https://hal.univ-brest.fr/hal-00456988/document> (дата звернення: 1 липня 2022).
18. Cambry, Jacques. Voyage dans le Finistère, ou État de ce département en 1794 et 1795. Tome premier. Paris: De l'imprimerie-librairie du Cercle-social, 1799 (digit. 2012). 314 p. URL: <https://books.google.de/books?id=w0TxEV83i3EC&hl=ru&pg=PP9#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 1 липня 2022).

19. Cambry, Jacques. Voyage dans le Finistère, ou État de ce département en 1794 et 1795. Tome second. Paris: De l'imprimerie-librairie du Cercle-social, 1799 (digit. 2012). 314 p. URL: <https://books.google.de/books?id=rtdhDpuG0eAC&hl=ru&pg=PP11#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 1 липня 2022).
20. Cambry, Jacques. Voyage dans le Finistère, ou État de ce département en 1794 et 1795. Tome troisième. Paris: Cercle-social, 1799 (digit. 2012). 252 с. URL: <https://books.google.de/books?id=Y9LLQ4vBAx8C&hl=ru&pg=PA251#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 1 липня 2022).
21. Cambry, Jacques. Monumens celtiques, ou Recherches sur le culte des pierres: précédées d'une Notice sur les Celtes et sur les druides, et suivies d'Etymologies celtiques,... Ouvrage dédié à S. M. l'empereur et roi. Paris: Johanneau, 1805 (digit. 2010). 431 с. URL: <https://books.google.de/books?id=-0-jjjBoiiAC&hl=ru&pg=PR3#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 1 липня 2022).
22. Balzac H. de. Les Chouans ou la Bretagne en 1799. Paris: une passion dans le Désert. Calman Levy, 1887, 379 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=vOJJAQAAIAAJ>. (дата звернення: 1 липня 2022).
23. Flaubert, Gustave. Par les champs et par les grèves. Paris: G. Charpentier & Co, 1886. 332 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k102053k.textelimage> (дата звернення: 1 липня 2022).
24. Hugo, Victor Marie. Quarante-treize: premier récit: la guerre civile, Tome I. Paris, Michel Lévy Frères, 1874. 313 с. URL: <https://books.google.de/books?id=eu9fAAAaAAJ&hl=ru&pg=PA312#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 1 липня 2022)
25. Maupassant, Guy de. En Bretagne. URL: <http://maupassant.free.fr/recits/bretagne.html> (дата звернення: 1 липня 2022).
26. Goyet, Florence. The Classic Short Story, 1870-1925: Theory of a Genre. New edition [online]. Cambridge: Open Book Publishers, 2014. URL: <http://books.openedition.org/obp/1464> (дата звернення: 16 avril 2021).
27. Michelet, Jules. Tableau de la France : géographie physique, politique et morale. Paris: Lacroix & Co, 1875. 83 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k102906s> (дата звернення: 1 липня 2022).
28. Загрязкіна Т. Французська національна ідентичність: міф чи реальність? *Вестник Московского университета*. Серія 19. Лінгвістика і міжкультурна комунікація. 2011. №1. С. 39–54.
29. Вісько Г. Огюст Брізьо – популяризатор Бретані в Парижі: створення етнообразу Бретані та діалог ідентичностей у творах поета. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2021. № 49. Т. 2. С. 57–61. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v49/part_2/16.pdf (дата звернення: 30 червня 2022).
30. Blanchard, Nelly. Barzaz-Breiz: Une fiction pour s'inventer. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2006. URL: <http://books.openedition.org/pur/32655>. DOI: <https://doi.org/10.4000/books.pur.32655> (дата звернення: 14 avril 2021).